REPREZENTĂRI ALE MOTIVELOR ZODIACALE ÎN ICONOGRAFIA OCCIDENTALĂ ŞI ÎN CEA ROMÂNEASCĂ (1)

Antonela Corban, Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: One of the strangest situations in the world of Christian art is the presence in many cathedrals and churches of the zodiacal signs, considering the great theoretical debate and opposition among theologians that the practice of astrology has generated.The purpose of this paper is to point out the most important moments of the theoretical debates on the usefulness of astrology or the damage it can bring (see St. John Damaskinus, Origen, St. John Chrysostom) and how it came to be represented in the Christian iconography, as a form of timekeeping, among other things.

Keywords: zodiacal signs, theological debates, astrology and church

Una dintre cele mai fascinante reprezentări (şi, în egală măsură, dintre cele mai derutante) care poate fi întâlnită în spaţiul bisericesc creştin, atât în catedralele occidentale, cât şi în bisericile răsăritene, este imaginea zodiacului. Sunt binecunoscute orginile caldeene ale zodiacului, acesta fiind preluat şi utilizat de-a lungul timpului în multe spaţii geografice şi spirituale (în Egipt, în Grecia şi Roma). Deşi în secolul IV creştin el a fost interzis în mod oficial, zodiacul a continuat să existe şi să fie folosit chiar în spaţiul bisericesc. De aceea, ne putem pune întrebări cu privire la modul cum a fost posibilă o astfel de continuitate. O modalitate de a justifica prezența zodiacului în lăcașul de cult sub forma reprezentărilor picturale sau sculpturale, alături de imaginile care existau efectiv în scrierile bisericeşti, a fost asocierea acestuia nu atât cu predicția astrologică, cât mai ales cu cu trecerea și măsurarea timpului (cu începutul şi sfârşitul acestuia), cu explicarea anumitor semne ale anotimpurilor şi cu muncile anului. Variantele de reprezentare au fost alese, la rândul lor, în funcţie de modul de înţelegere a timpului de către artişti. De aceea regăsim în picturi, sculpturi şi mozaicuri, interpetarea liniară a timpului sau pe cea circulară, fiecare cu particularităţile sale, timpul ca o categorie filosofică sau pur şi simplu, timpul obişnuit, al vieţii de fiecare zi.

1. Reacţii faţă de astrologie şi zodiac

În anii 357 şi 358 d.H., Constantius II (al doilea fiu al lui Constantin cel Mare) declară ilegale toate formele de divinaţie, arta prezicerii, astrologia, activitatea augurilor, a vrăjitorilor fiind interzise. „Curiozitatea tuturor oamenilor cu privire la divinaţie (*divinandi curiositas*) trebuie să tacă pentru totdeauna"[1], a anunţat el. Constantius a ordonat caldeenilor, magilor şi altora etichetaţi cu denumirea de malefici, să nu mai practice nicio formă de divinaţie. („Chaldaei ac magi et ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appelat, nec ad hanc partem aliquid moliantur.", Cod.Theod. 9.16.4)[2].

Dar ce anume a putut determina o astfel de reacţie din partea împăratului? Divinaţia şi astrologia au fost foarte populare în Imperiul Roman şi erau metode la care chiar împăraţii au recurs destul de des, de-a lungul timpului. ("Divinația, ca și activitățile religioase, este îndeaproape implicată în activitatea politică, ba chiar, aceasta este o parte integrantă a ei. Puterea lui *auspicium* a fost un fenomen secundar autorității politice a imperiului."[3]) Odată

[1] Apud. Frank R. Trombley, Hellenic Religion and Christianization: C. 370-529, Brill, Leiden, 2001, p. 61
[2] Boyd William Kenneth, Edicts of the Theodosian Code, Forgoten Books, London, 2013
[3] Barton Tamsyn S., Power and Knowledge: Astrology, Physiognomics, and Medicine Under the Roman Empire, University of Michigan Press, 2002, p. 34. Auspicium, (lat., a privi la păsări), era o formă de divinație care nu era o predicție pentru o acțiune viitoare, ci oferea un semn de la zeu, indicând aprobarea sau

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

cu dispariţia vechilor idealuri republicane colective şi cu apariţia unui nou tip de roman, cel cu fire ambiţioasă, într-o permanentă luptă pentru putere individuală (de tipul lui Cezar, Octavian, Tiberiu), astrologia şi practicanţii ei au devenit instrumente (chiar aliaţi) de atingere a unor idealuri politice personale. Este binecunoscut cazul lui Augustus care a folosit astrologia la maxim pentru a-şi împlini propriile ambiţii, după care a dat legi de interzicere a acesteia (în anul 11 d.H.), pentru a nu fi utilizată de alţii împotriva lui (erau interzise consultaţiile particulare, fără martori şi discuţiile despre moarte). Propriu-zis, împăraţii se temeau de posibilele preziceri astrologice despre moartea lor, care ar fi oferit condiţii favorabile posibilelor comploturi organizate de adversari. Mai târziu, în anul 296 d.H., Diocleţian a dat un edict (ce a fost inclus ulterior în *Justinian Codex,* 9.18.2), în care spunea: "Este în interesul public ca oamenii să înveţe şi să exerseze arta geometriei. Dar arta matematică (astrologia) merită să fie pedepsită şi este absolut interzisă"[4]. Interesantă această denumire pentru astrologie ca „artă matematică", ce se deosebeşte atât de radical de arta geometrică. Oricum, este evident faptul că împăraţii nu-şi doreau propriu-zis să desfiinţeze astrologia, ţinând cont de faptul că cei mai mulţi au abuzat de ea. Principalul lor scop era să o folosească în propriul interes şi să nu mai aibă nimeni acces la dânsa.

1. Părinţii bisericii şi atitudinea faţă de astrologie

Sfinţii părinţi ai bisericii au avut o atitudine de respingere la adresa astrologiei şi a zodiacului. Ne vom opri doar la câteva cazuri, la Origen, la Sf. Ioan Damaschin şi Sf. Ioan Hrisostom, observând că punctele lor de vedere se vor regăsi ulterior ca „argumente" (sub formă de imagini) în reprezentările picturale din cadrul bisericilor sau catedralelor. În capitolul 23 al *Filocaliei* lui Origen este prezentat un detaliu foarte important, care a fost urmat de către toţi artiştii creştini care au pictat zodiacul. Este vorba despre faptul că prin prezenţa semnelor astrologice s-a urmărit, de fapt, indicarea unei perioade mai scurte sau mai lungi de timp. „Trebuie să susţinem cu toată tăria că luminoasele corpuri cereşti au fost făcute ca să marcheze diferitele etape cronologice"[5] (Acest text este un comentariu la cuvintele biblice, din *Facerea*: „Şi să fie spre semne, ca să deosebească anotimpurile, zilele şi anii").

Prima idee pe care Origen o contestă este fatalismul şi relaţia dintre zodiac, astre şi momentul naşterii omului sau a popoarelor. O astfel de presupoziţie ar conduce la o absenţă a voinţei omului şi a responsabilizării acestuia pentru faptele sale, fapt inacceptabil pentru teolog. „Dacă aşa ar sta lucrurile, atunci n-ar mai avea valoare nici învăţătura despre judecata lui Dumnezeu şi nici ameninţările celor păcătoşi care urmau să fie pedepsiţi şi, de bună seamă, nici răsplătirile făgăduite celor buni[6]". Ceea ce doreşte Origen să ne indice sunt modalităţile prin care omul se poate mântui, adică doar pe baza faptelor proprii (dar, ne avertizează el, pe care Dumnezeu le ştie de mai înainte). Cu o serie de exemple luate din *Biblie* (fapta lui Iuda) ridică şi problema: dacă Dumnezeu cunoaşte din veac faptele fiecăruia, atunci mai poate depinde de noi mântuirea? Argumentarea pe care o dezvoltă mai departe, conduce la concluzia că stelele nu pot fi cauza evenimentelor din viaţa omului, dar că, în schimb, pot să le prevestească, altfel spus acestea nu sunt determinante, ci doar semnificative. Şi chiar şi aceste prevestiri nu pot fi cunoscute în totalitate de oameni, ele fiind în grija unor forţe mult mai mari decât el, adică a puterilor cereşti.

La rândul său, Sfântul Ioan Damaschin explică importanţa asumării de către om a propriilor acţiuni şi respinge acea latură a astrologiei care susţine ideea de necesitate,

dezaprobarea unei acţiuni. William Smith, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, John Marshall, London, 1975, pp. 174-179

[4] Apud. Barton Tamsyn S., Power and Knowledge: Astrology, Physiognomics, and Medicine Under the Roman Empire, p. 59

[5] Origen, Filocalia, Ediutra IBMBOR, 1982, p. 595

[6] Ibidem, 596

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

întrucât aceasta l-ar absolvi pe om de consecinţele faptelor sale. ,,Elinii spun că prin răsăritul, apusul şi prin conjuncţia planetelor, a soarelui şi a lunii, se conduc destinele noastre. Cu aceasta se ocupă astrologia. Iar noi susţinem că ele sunt semne de ploaie, de secetă, de frig, de căldură, de umezeală, de uscăciune, de vânturi şi de alte asemenea, dar nici într-un caz semne ale faptelor noastre, căci noi am fost făcuţi liberi de Creator şi suntem stăpânii faptelor noastre. Dacă facem toate din cauza mişcării stelelor, facem cu necesitate ceea ce facem, iar ceea ce se face cu necesitate nu este nici virtute, nici viciu. Iar dacă nu am dobândit nici virtute, nici viciu, atunci nu suntem vrednici nici de laude, nici de pedepse"[7].

Pe de altă parte, el nu respinge explicaţiile de ordin psihologic şi consecinţele pe care le-ar putea antrena mişcarea astrelor la nivelul stărilor şi dispoziţiilor omului. ,,Noi spunem că stelele nu sunt cauza celor care se întâmplă, nici a producerii celor care se fac, nici a distrugerii celor care pier, ci mai degrabă semne ale ploilor şi schimbării aerului… Calitatea aerului, însă, care rezultă din pricina soarelui, lunii şi stelelor, dă naştere într-un fel sau altul la diferite temperamente, stări sufleteşti şi dispoziţii. Dar stările sufleteşti fac parte din actele care sunt în puterea noastră, căci atunci când ele se schimbă sunt stăpânite şi conduse de raţiune"[8].

Aceeaşi atitudine o are şi Sf. Ioan Gură de Aur, care respinge ideea de soartă şi providenţă, care i-ar determina pe oameni să comită acţiuni pentru care aceştia nu ar fi responsabili. (*Cuvântul* III: ,,Dacă toate se întâmplă din pricina soartei, şi nu a voinţei, atunci nu poate avea acela o altă apărare mai mare decât soarta. Iar dacă voinţa e stăpână şi mai puternică decât soarta, atunci soarta nu există; că dacă există soartă, atunci trebuie neapărat, în ciuda tuturor sforţărilor noastre, să se împlinească poruncile ei şi, prin urmare, zadarnic este pedepsit acela, zadarnic nu-i iertat.") În predica *Pentru mincinoşii proroci*, Sf. Ioan Hrisostom condamnă foarte sever toate practicile de origine păgână, punându-şi întrebarile: "Că ce creştini sunt aceia care păzesc basme jidoveşti şi elineşti şi ursitorile şi vrăjile şi astrologiele şi fărmăcătoriele, şi advarele şi obriciri de zile, şi de luni şi de ani, şi trepetnice şi cuviruri şi glasuri de păsări şi ceia ce aprind lumini la fântâni şi să scaldă, şi ceia ce păzesc întâmpinările?"[9]. Nicolae Cartojan aminteşte faptul că această omilie a fost tradusă pentru prima dată la 1691 de către Radu Greceanu şi a fost inclusă în publicaţia cu titlul *Mărgăritariul*[10].

3. Zodiacul şi textele bisericeşti româneşti

Informaţii despre utilizarea zodiacului pe teritoriul ţării noastre şi despre primele atestări referitoare la acesta, le putem regăsi în lucrările lui Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*[11] (în capitolul „Epoca post-coresiană") şi în *Cărţile populare în literatura românească*. Aici autorul prezintă o serie de scrieri vechi care fac trimitere şi la astrologie, grupate sub titlul de *Literatura de prevestire*.

Rojdanicul sau *Rujdeniţa* (Zodiacul) este cartea folosită la naşterea copiilor, care prevede viitorul după luna sau după constelaţia în care aceştia s-au născut. Acesta a fost tradus de preotul Ion Românul din Sânpetru în anul 1620 şi face parte din *Codex Neagoeanus* (manuscris din care s-a păstrat doar descrierea pentru patru luni, de la septembrie la decembrie, restul paginilor fiind pierdute). În prezentare era folosită denumirea arhaică pentru a indica lunile anului, de exemplu luna Răpciuni pentru

[7] Sfântul Ioan Damaschin, Dogmatica, Editura Scripta, Bucureşti, 1993, p. 58
[8] Ibidem
[9] Ioan Gură de Aur, Cuvânt despre prorocii mincinoşi şi dascălii mincinoşi şi lipsiţii de Dumnezeu eretici şi despre semnele sfârşitului veacului acestuia, 2001, p. 371.
[10] N. Cartojan, Cărţile populare în literatura românească, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974, p. 219
[11] Nicolae Cartojan, Istoria literaturii române vechi, vol. 1, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II", 1940, p. 75

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

septembrie, Indrele (Undrea) pentru decembrie, Brumar pentru noiembrie. Un aspect care astăzi pare amuzant este faptul că în unele scrieri ulterioare nu s-a mai folosit denumirea de *Rojdanic*, ci „Însemnare pe luni când să nasc copiii şi fetele" (ca şi cum fetele nou-născute nu erau copii). Prevestirile sunt structurate în funcţie de lună şi în funcţie de cele două sexe: fecior sau fată. Uneori acestea sunt de o maximă generalitate, alteori se merge până la detalii (cum ar fi semnele de pe corp). Sunt precizate caracteristicile fizice şi morale ale oamenilor, se fac referiri la viitoare evenimente din viaţa lor (căsătoria, numărul de copii, ocupaţia, câţi ani vor trăi). De multe ori sunt amintite posibilele primejdii sau bolile prin care vor trece cei născuţi într-o lună anume şi în ce etapă a vieţii lor să se ferească de acestea. Sunt recomandate şi remedii pentru a se ieşi cu bine din aceste încercări: rugăciuni la un sfânt anume sau la Iisus Hristos, purtarea de amulete sau leacuri cu efect general. „Oamenii care se nasc întru această planetă sunt muncitori, lacomi, zavistnici, vicleni la vorbă, gânditori, plini la trup./ Tot această planetă face rânduială la urechea dreaptă şi la oasele mari, la splină melancolie, de la care se scorneşte boala"[12].

Gromovnicul sau *Gromolnicul* (*gromu*, slav. tunet) dezvăluie soarta oamenilor şi a culturilor agricole în funcţie de fenomenele meteorologice şi, mai ales, în funcţie de modul cum cade tunetul (ziua, noaptea, de la apus, de la răsărit), la care se adaugă şi zodiile. Interesant este faptul că prima carte publicată de Mitropolia de la Alba Iulia, în anul 1639, a fost chiar un *Gromovnic* (copiat după un exemplar adus din Ţara Românească, din tipografiile lui Matei Basarab, de către Vlădica Ghenadie). Dar cel mai vechi exemplar cunoscut este cel din 1636, copiat de popa Stanciu din Sărata Oltului (judeţul Sibiu), din care se mai păstrează doar câteva fragmente (aflate la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj).

Ca şi în *Rojdanic*, informaţia din *Gromovnic* este organizată în funcţie de zodii iar evenimentele anunţate sunt prezentate tot de o manieră generală, vagă. Astfel, sunt aduse în atenţie principalele teme care trezeau interesul în perioada când acesta fost alcătuit: soarta omului, bolile şi războaiele, starea vremii (mai ales perioadele de secetă sau de inundaţii), efectele vremii asupra surselor de hrană (vegetale sau animale). „Cât de mult era căutat acest text de astrologie de cititorii vremurilor trecute care, mai ales în lungile nopţi de iarnă, aşteptau iarăşi să vadă ce se va alege de seminţele ce germinau sub brazdele jilave, acoperited e zăpadă[13]". Textul oferea mai întâi un tabel în care erau înscrişi anii, fiecare cu planeta guvernatoare. Apoi erau oferite informaţii amestecate şi dezordonate, uneori contradictorii, referitoare când la vreme şi la starea de sănătate a omului, când la amănunte legate de plante şi animale, când la recoltă şi la lunile anului. „*Arătarea timpului în planeta a patra, Soarele*. Cu mare noroc stăpâneşte pre cei puternici, şi pre regi, şi pre toate domniile şi din paseri pre vulturi, şi pre şoimi şi asupra fiarelor, pre leu, şi pre leopard, şi pre tigri. Face orânduială la ochi, la inimă, la creier, la splină, la partea trupului spre dreapta; dragoste la oameni, înalte priceperi, îndreptători veseli, vrednici de cinste, mânioşi, dar norocoşi. Anul uscat, de măsură roditor. Gângănii puţine, muşte. Stricare de pomi. Peşte şi raci mulţi, tună des, prune multe, pere şi mere nu; bucatele de toamnă multe, mazărea şi orzul să se semene la loc cu reveneală; fân mult, orz şi vin iar mult. Primăvara nădejde de moină, Aprilie amestecat, în Mai frig. Vara întâi nu prea bine, apoi se schimbă cu ploaie, ziua cald, noaptea rece. Iulie răcoros. Toamna luminată şi cu bună nădejde de zăpadă; frig cu soare. Iarna uscată şi frumoasă"[14].

În variantele reproduse mai târziu ale *Gromovnicului*, vor fi introduse chiar elemente de mitologie populară sau superstiţii („Şi vor mânca vârcolacii luna de trei ori în an", cu referire la zodia Leului). În *Gromovnic* se realizeză o ierarhizare a zodiilor, indicându-se

[12] Apud. Nicolae Cartojan, Cărţile populare în literatura românească, p. 223
[13] Ibidem, p. 225
[14] Gromovnic din bătrâni, Editura Porţile Orientului, Iaşi, 1993, pp. 15-16

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

care sunt benefice şi care nu, utilizându-se numele lor arhaice. Astfel zodii bune sunt: Berbecele, Viţelul (Taurul), Fata (Fecioara), Peaştele (Peştii), iar cele de mijloc sunt: Geamănul, Cumpăna (Balanţa), Vânătoriul (Săgetătorul), Udeala (Vărsătorul). În egală măsură, suntem avertizaţi şi care sunt zodiile rele: Racul, Cornul de capră (Capricornul), Leul şi Scorpia (Scorpionul)[15].

Trepetnicul (*trepetnics*, slav. tremur) includea variante de explicaţii şi preziceri, în funcţie de anumite mişcări ale corpului (zbaterea ochilor, clipirea genelor) şi cel mai vechi exemplar cunoscut este tot din 1639. „Ochiul drept de ţi se va clăti, ce vei gândi, rep voie-ţi va fi. Ochiul stâng şi sprânceana stângă de se vor clăti amândouă odată, o mânie iute despre o parte îţi va veni şi apoi iară se va potoli[16]”.

Nu putem să nu remarcăm situaţia paradoxală în care s-a aflat acest tip de texte. Pe de o parte, ele îi fascinau pe oamenii din toate categoriile sociale, erau foarte căutate şi reproduse într-un număr mare, în ciuda faptului că pravilele bisericeşti le interziceau. Pe de altă parte, ele erau transcrise chiar de călugări sau erau tipărite chiar în cadrul tipografiilor ce aparţineau Mitropoliilor.

[15]Ibidem, p. 89
[16] Apud. N. Cartojan, op. cit., p. 227

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

Ceaslov, 1860, detaliu *Zodiac*, Mănăstirea Cetăţuia, Iaşi, foto Pr. Dr. Daniel Jitaru

Un exemplu de reprezentare a zodiacului într-o carte bisericească, îl găsim în *Ceaslovul* de la 1860, care se află în depozitul de carte veche din cadrul muzeului Mănăstirii Cetăţuia din Iaşi. Imaginea aceasta apare înainte de *Sinaxar* (calendarul în care numele sfinţilor sunt înregistrate după zilele anului).

Desenul prezintă anumite asemănări la nivel de tematică, cu picturile murale existente la mănăstiri (de care ne vom ocupa într-un capitol viitor). Tatăl, Creatorul cerului şi pământului, înconjurat de stele, soare şi lună, binecuvântează creaţia. Dedesubt, se află mai multe cercuri concentrice (cercul fiind considerat semnul unităţii originare şi al cerului) în mijlocul cărora prezenţa Tatălui este sugerată simbolic, sub forma ochiului încadrat într-un triunghi înconjurat de raze. Centrul cercului şi limitele sale periferice sunt asociate de Pseudo-Dionisie Areopagitul cu relaţia dintre fiinţă şi cauza sa, în sensul că odată cu îndepărtarea de unitatea centrală, totul se multiplică. Din acest motiv, în acelaşi cerc, sunt desenate patru elemente vegetale pentru a indica cele patru anotimpuri: o creangă desfrunzită pentru iarnă, flori pentru primăvară, un snop cu spice de grâu pentru vară şi un amestec de fructe şi viţă de vie, pentru toamnă. În următorul cerc sunt încadrate, în douăsprezece cercuri mai mici, simbolurile zodiacale. Acestea sunt prinse de jur împrejur în lanţuri ce se împletesc şi creează un fel de semn al infinitului, poate pentru a sugera ideea de soartă implacabilă, un fel de înlănţuire la nesfârşit. Fiecare cerc cu simbolul astrologic are trecută şi luna calendaristică, scrisă cu litere chirilice. De jur împrejur, este următoarea inscripţie, realizată tot cu litere chirilice: „Tu ai săvârşit zorile şi Soarele. Tu ai făcut toate cele frumoase ale pământului, vara şi primăvara tu le-ai zidit pre ele. *Psalm. Op. Stih. Zi*."

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)

Bibliografie

Barton Tamsyn S., *Power and Knowledge: Astrology, Physiognomics, and Medicine Under the Roman Empire*, University of Michigan Press, 2002

Boyd William Kenneth, *Edicts of the Theodosian Code*, Forgoten Books, London, 2013

Cartojan Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, volumul I, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II", 1940

Cartojan Nicolae, *Cărţile populare în literatura românească*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974

*** *Gromovnicul din bătrâni*, Editura Porţile Orientului, Iaşi, 1993

Newman William R., Grafton Anthony (eds.), *Secrets of Nature: Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*, Massachusetts Institute of technology, 2001

Origen, *Scrieri alese. Exegeze la Noul Testament. Despre rugăciune. Filocalia*, Ediutra IBMBOR, Buucreşti, 1982

Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Editura Scripta, Bucureşti, 1993

Sf Ioan Hrisostom, *Despre soartă şi providenţă şi alte omilii*, Editura IBMBOR, Bucureşti, 2005

Smith William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Marshall, London, 1975,

Trombley Frank R., *Hellenic Religion and Christianization: C. 370-529*, Brill, Leiden, 2001

BDD-V6 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.81 (2026-11-10 23:57:25 UTC)